

УДК 341.465

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.103>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ЩОДО РОЗГЛЯДУ ВИБОРЧИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Горобець Н.С.,*доктор філософії з права, викладачка кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки ННІ права Сумського державного університету*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0282-2775>**Глуценко Н.В.,***доктор філософії з права, викладачка кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки ННІ права Сумського державного університету*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4104-7791>

Горобець Н.С., Глуценко Н.В. Особливості застосування практики ЄСПЛ щодо розгляду виборчих спорів в Україні.

Стаття присвячена особливостям застосування практики ЄСПЛ щодо розгляду виборчих спорів національними судами. Відзначено, що розгляд і вирішення виборчих спорів ЄСПЛ поширений спосіб захисту заявником своїх виборчих прав, але лише за умови вичерпання національних засобів захисту. З'ясовано, що однією з основних норм, що використовуються ЄСПЛ в справах про порушення виборчих прав, є стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на вільні вибори, але при вирішенні виборчих спорів суд не обмежується лише нею, а спирається на стандарти передбачені статтями 6, 10, 14 Конвенції. Вивчення окремих рішень ЄСПЛ, зокрема проти України, дозволило зробити висновок, що в якості ключових принципів та стандартів розгляду виборчих спорів ЄСПЛ застосовує: рівність у виборчих процесах, прозорість та недвозначність, справедливість судочинства, захист основних прав людини. Встановлено, що особливістю позиції ЄСПЛ щодо розгляду виборчих спорів є те що: по-перше, стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції захищає виборчі права лише при формуванні органу законодавчої влади, по-друге, право на вільні вибори не є абсолютним і кожна держава може встановлювати певні обмеження, по-третє, рішення національних судів про виборчі спори повинні базуватись на достатніх доказах і відповідати стандартам правосуддя. З'ясовано, що останні рішення ЄСПЛ за результатами розгляду скарг заявників на порушення Україною статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції стосуються порушень підрахунку голосів, визнання недійсними результатів виборів у виборчому окрузі, скасування реєстрації кандидата

на повторних парламентських виборах в окремих округах. Зроблено висновок, що такі рішення підтверджують необхідність вивчення та врахування практики ЄСПЛ щодо розгляду виборчих спорів для удосконалення конституційно-правових норм про вибори, норм законодавства України, що регламентують судовий порядок розгляду скарг суб'єктів виборчого процесу. Втім наголошено, що процедура розгляду виборчих спорів ЄСПЛ має недоліки, що свідчить про необхідність її удосконалення в подальшому.

Ключові слова: ЄСПЛ, виборчі спори, справа про порушення виборчих прав, право на вільні вибори, стандарти розгляду виборчих спорів ЄСПЛ.

Horobets N.S., Hlushchenko N.V. Peculiarities of applying the practice of the ECHR in the consideration of election disputes in Ukraine.

The article is devoted to the peculiarities of the application of the practice of the ECHR in the consideration of election disputes by national courts. It was noted that consideration and resolution of election disputes by the ECHR is a common way for the applicant to protect his electoral rights, but only on the condition that national remedies have been exhausted. It was found that one of the main norms used by the ECHR in cases of violation of election rights is Article 3 of Protocol No. 1 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which guarantees the right to free elections, but when resolving election disputes, the court does not is limited only to it, and relies on the standards provided by Articles 6, 10, 14 of the Convention. The study of individual decisions of the ECHR, in particular against Ukraine, made it possible to conclude that the ECHR applies the following key principles and

standards for consideration of election disputes: equality in electoral processes, transparency and unambiguity, justice of the judiciary, protection of fundamental human rights. It has been established that the peculiarity of the position of the ECHR regarding the consideration of election disputes is that: firstly, Article 3 of Protocol No. 1 to the Convention protects electoral rights only when forming a body of legislative power, secondly, the right to free elections is not absolute and each state can set certain limits, thirdly, decisions of national courts on election disputes must be based on sufficient evidence and meet the standards of justice. It was found out that the latest decisions of the ECHR based on the results of consideration of applicants' complaints regarding Ukraine's violation of Article 3 of Protocol No. 1 to the Convention relate to violations of vote counting, invalidation of election results in the electoral district, cancellation of candidate registration for repeat parliamentary elections in individual districts. It was concluded that such decisions confirm the need to study and take into account the practice of the ECHR regarding the consideration of election disputes in order to improve the constitutional and legal norms on elections, the norms of the legislation of Ukraine, which regulate the judicial procedure for considering complaints of subjects of the election process. However, it was emphasized that the ECHR election dispute review procedure has shortcomings, which indicates the need for its improvement in the future.

Key words: ECHR, election disputes, the case of violation of electoral rights, the right to free elections, standards of consideration of ECHR election disputes.

Постановка проблеми. Демократизація виборчої системи, що почалася в останні роки існування СРСР і прискорилося після здобуття Україною незалежності, зумовила якісне підвищення ролі суду у захисті виборчих прав. Україна, як демократична країна, регулярно проводить вибори та референдуми, які важливі для формування волі громадян та прийняття рішень на державному рівні. Однак, іноді виборчі процеси супроводжуються спорами та конфліктами, а референдуми стикаються з правовими суперечностями. Конституцією України передбачено право кожного на судовий захист (ст. 55), зокрема й виборчих прав. Відповідно розгляд виборчих спорів за правилами Кодексу адміністративного судочинства України законом віднесено до компетенції адміністративних судів. Водночас кожен чий виборче право порушене може звернутись також до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), але за умови вичерпання всіх національних способів захисту.

Розгляд та вирішення спорів ЄСПЛ є досить поширеним інструментом захисту заявниками своїх прав та свобод. Водночас ЄСПЛ та національні суди можуть по-різному тлумачити та застосовувати правові норми щодо одного й того ж спору зважаючи на недостатню узгодженість між національними законами та стандартами ЄСПЛ. Діяльність ЄСПЛ щодо розгляду виборчих спорів також не позбавлена недоліків, тому на сьогодні актуальними є питання: по-перше, ефективності та швидкості процесу розгляду ЄСПЛ виборчих справ, оскільки відсутність їх оперативного вирішення порушує гарантії прав людини, принцип справедливого судочинства; по-друге, впливу політичних факторів на процес розгляду справ у ЄСПЛ, що спотворює незалежність, об'єктивність прийнятих рішень, підриває довіру до самого суду.

Таким чином, вивчення особливостей застосування практики ЄСПЛ щодо розгляду виборчих спорів в Україні актуальне не лише в контексті однакового застосування ЄСПЛ і національними судами правових норм, а й удосконалення діяльності ЄСПЛ при розгляді та вирішенні виборчих спорів, що сприятиме забезпеченню ефективності, прозорості та додержання прав людини в цих процесах.

Стан опрацювання цієї проблематики свідчить, що значний внесок у вивчення особливостей практики ЄСПЛ щодо виборчих спорів зробили Колесниченко В.М., Мазур М.В., Мельниченко Н.А., Лучкін А.К., Смокович М.І., Тагієв С.В., Шевчук С., Юрійчук Є., Янковець І.В. та інші. Водночас постійний розвиток суспільних відносин, зокрема й у сфері виборчого процесу, обумовлює актуальність додаткового вивчення особливостей застосування практики ЄСПЛ при розгляді виборчих спорів в Україні.

Відповідно **метою статті** є визначення особливостей застосування практики ЄСПЛ щодо розгляду виборчих спорів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України у сфері прав людини поступово стає ближчим до європейських стандартів, що особливо стало помітним після вступу України до Ради Європи в 1995 році та ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у 1997 році. Згідно зі ст. 9 Конституції України Конвенція та Протоколи до неї, як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1]. Тобто Україна дала згоду на обов'язковість виконання такого договору і зобов'язана діяти так, аби не спростувати основну мету та значення Конвенції. Саме на підставі визначених Конвенцією норм та стандартів ЄСПЛ вирішує справи, пов'язані з порушенням виборчих прав. А відповідно до Закону України «Про

виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р., національні суди можуть посилалися у відповідних судових рішеннях на практику ЄСПЛ [2].

Однією з основних норм, що використовуються ЄСПЛ в справах щодо порушення виборчих прав, є стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції, яка гарантує право на вільні вибори. Відповідно до цієї норми, держави-учасниці зобов'язані забезпечувати рівність у виборчих процесах та встановлювати ефективні механізми контролю за їх проведенням. Однією із важливих гарантій вільних та справедливих виборів є національні механізми ефективного розгляду таких справ. Це забезпечує «ефективну реалізацію права обирати та бути обраним, підтримує загальну впевненість у належній організації та проведенні державою виборчого процесу, а також утворює важливий механізм, за допомогою якого держава досягає виконання своїх позитивних зобов'язань за статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо проведення демократичних виборів. На важливість цього ЄСПЛ наголошує у рішенні у справі «Намат Алієв проти Азербайджану» [3].

При вирішенні виборчих спорів ЄСПЛ спирається на низку стандартів: право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції), свобода вираження думки (ст. 10 Конвенції), заборона дискримінації (ст. 14 Конвенції), які можуть бути застосовані в контексті виборчих процесів. Наприклад, у справі «Суховецький проти України», заявник стверджував, що сплата застави перевищує його річний дохід, тому він не має змоги для участі у виборах народних депутатів, і це є дискримінацією відносно нього [4]. ЄСПЛ розглядаючи національну практику та наявність дискримінації у справі по суті, засвідчив різноманітність підходів договірних держав до вирішення питання виборчої застави, зокрема, як «гарантії ... ефективного, добре налагодженого представництва, підвищення відповідальності тих, хто висуває свою кандидатуру на вибори» [5]. З огляду на ці та інші міркування ЄСПЛ відмовив у задоволенні скарг позивача.

Крім того аналіз рішень ЄСПЛ, які стосуються виборчих процесів, дозволяє виявити наступні ключові принципи та стандарти, які ЄСПЛ застосовує у таких справах: 1) рівність у виборчих процесах – забезпечення рівних умов для всіх кандидатів і виборців, виключаючи дискримінацію або перешкоди їх участі в процесі; 2) прозорість та недвозначність – виборчі процеси мають бути прозорі, зрозумілі та доступні для всіх учасників; 3) справедливе судочинство – сторони повинні мати можливість представляти свої інтереси у суді при розгляді виборчого спору, мати доступ до доказів та можливість оскаржувати рішення суду; 4) захист основних прав

людини – ЄСПЛ розглядає виборчі спори з урахуванням захисту основних прав, зокрема права на свободу вираження думки, права на звільнення від дискримінації та права на участь у виборах. Наприклад, у справі «Іванов проти України» (рішення від 19.07.2011 р.) ЄСПЛ розглядав питання про порушення права на справедливий суд та рівність у виборчому процесі [6].

Саме аналіз конкретних рішень ЄСПЛ, що стосуються виборчих процесів дозволяє виявити принципи, що використовуються судом при вирішенні таких спорів. Це може бути джерелом подальшого удосконалення виборчого законодавства в Україні та практики розгляду національними судами виборчих спорів. Так, ЄСПЛ уже виокремив підхід для роз'яснення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, встановивши, що нею гарантуються право голосу, право балотуватися на виборах, а також право бути обраним на виборах і, в разі обрання, обіймати посаду народного депутата [7]. Водночас ЄСПЛ виходить з того, що стаття 3 Протоколу № 1 до Конвенції захищає вищезазначені виборчі права лише при формуванні «законодавчого органу» як політичного інституту, який згідно з національним законодавством виконує функції законодавчої влади незалежно від його структури. Наведена позиція ЄСПЛ знайшла підтвердження у наступних справах: «Гориздра проти Молдови» – суд визнав неприйнятною заяву в частині вимог, що стосуються муніципальних виборів (рішення щодо неприйнятності заяви від 05.04.2002 р.; «Башкаустайте проти Литви» – судом визнано неприйнятною заяву в частині вимог, які стосуються президентських виборів, оскільки за конституцією цієї країни лише парламент має виключні права приймати закони (рішення щодо неприйнятності від 25.04.2001 р.) [8].

Для використання статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, ЄСПЛ застерігає, що будь-які виборчі процеси мають оцінюватися з урахуванням політичного та історичного розвитку відповідної країни, оскільки існують особливості, які неприпустимі в умовах однієї політичної системи, однак прийнятні в контексті іншої [9].

Щодо характерних рис, притаманних виборам, текст статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції говорить тільки те, що вони мають бути вільними та відбуватися шляхом таємного голосування, на чому не один раз наголошували Європейська комісія з прав людини і ЄСПЛ (X проти Сполученого Королівства, рішення Комісії від 06.10.1976 р.) [8]. Водночас ЄСПЛ дотримується підходу за якого право на вільні вибори хоча і є дуже важливим, але не абсолютним. Кожна держава залишає за собою можливість встановити певні обмеження зазначеного права для досягнення законної мети з використанням пропорційних засобів. Але такі обмеження в жодному разі не повинні заш-

коджувати суті права на вільні вибори та робити його неефективним (рішення від 02.09.1998 р. у справі «Ахмед та інші проти Сполученого Королівства»; рішення від 30.03.2004 р. у справі «Хьорст проти Сполученого Королівства»). А завдання ЄСПЛ при розгляді виборчих спорів на підставі обмеження права на вільні вибори перевірити наявність обґрунтованого і пропорційного поставленій меті обмеження зазначеного права [10; 11]. Наприклад, у справі «Білоцерківська проти України» Центральна виборча комісія (далі – ЦВК) відмовила заявниці у реєстрації як самовисуванця в одномандатному виборчому окрузі на виборах до парламенту 28 жовтня 2012 року на підставі того, що її автобіографія не містила передбачених законом відомостей про її громадянство, хоча вона вказала, що була українкою та подала копію свого паспорта. Адміністративний суд підтримав позицію ЦВК, натомість Вищий адміністративний суд України задовольнив подібний позов іншої особи, кандидатуру якої також відхилила ЦВК. Після розгляду справи ЄСПЛ постановив, що відмова в реєстрації заявниці як кандидата не була пропорційною переслідуюваній законній меті та констатував порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

Необхідно зазначити, що спори розглянуті ЄСПЛ проти України свідчать про неодноразове порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції. У справі «Микола Мельниченко проти України» ЄСПЛ визнав порушення Україною права на вільні вибори передбаченого статтею 3 Протоколу № 1 Конвенції. У цій справі мала місце відмова ЦВК реєструвати заявника номером 15 у списку Соціалістичної партії України на парламентських виборах 2002 року на підставі того, що він не проживав останні 5 років в Україні. Водночас заявник мав український паспорт з пропискою незважаючи на те, що в Україні проти нього було порушено кримінальну справу за розголошення державної таємниці, і він отримав політичний притулок у США [12]. ЄСПЛ зазначив, що: «прописка невід’ємний та фундаментальний аспект української адміністративної системи і використовується для офіційних потреб (наприклад, реєстрація постійного місця проживання, військового обов’язку, голосування, у різноманітних питаннях власності)» [13]. За результатами розгляду спору ЄСПЛ визнав порушення Україною статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції, але відмовився розглядати питання щодо дискримінації у цьому випадку [14].

Водночас останні рішення ЄСПЛ винесені за результати скарг заявників на порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції стосуються: серйозних порушень саме підрахунку голосів (рішення у справі «Солейко проти України» від 20.09.2022 р.); визнання недійсними результатів виборів у виборчому окрузі та скасування

реєстрації заявника як кандидата на повторних парламентських виборах в окремих округах (рішення у справі «Романюк проти України» від 20.09.2022 р.); свавільного визнання недостовірними результатів виборів у виборчому окрузі (рішення у справі «Марков проти України» від 03.02.2022 р.).

Незважаючи на значний внесок ЄСПЛ у захист виборчих прав людини, існує низка обмежень та недоліків пов’язаних з практикою ЄСПЛ у контексті розгляду виборчих спорів:

1) довготривалість процедури. Розгляд справ у ЄСПЛ може займати значну кількість часу, що затримує вирішення виборчих спорів і, як наслідок, підриває довіру до виборчого процесу та унеможлиблює швидке та ефективне врегулювання спорів;

2) відсутність примусових виконавчих механізмів. Рішення ЄСПЛ мають обов’язковий характер, проте відсутність механізмів примусового виконання послаблює їх ефективність. Якщо держава не виконує рішення, то доступ до справедливого виборчого процесу може залишатися обмеженим;

3) обмежені повноваження. ЄСПЛ може мати обмежені повноваження у вирішенні виборчих спорів, оскільки він не є органом, що безпосередньо контролює виборчий процес. Він може розглядати порушення прав людини у контексті виборчих процедур, але не має повноважень для контролю правильності проведення самого процесу;

4) стратегії використання судових процедур: Існує ризик використання судових процедур перед ЄСПЛ з метою затягування часу або зловживання правом на оскарження виборчих результатів. Це може призвести до затримок у вирішенні спорів та дезорієнтації у виборчому процесі. Підтвердженням, зокрема довготривалості процедури розгляду виборчих спорів ЄСПЛ є справа «Корнацький проти України». Відповідно до обставин справи заявник перемиг на парламентських виборах 28 жовтня 2012 року в одномандатному виборчому окрузі у Миколаївській області, але 30 жовтня 2012 року ЦВК змінила результати на своєму веб-сайті, оскільки кількість голосів за іншого кандидата з незначною кількістю голосів перевищила кількість голосів за заявника, як наслідок переможцем став інший кандидат. Оскільки національні суди не задовольнили позов заявника щодо стверджуваних фальсифікацій на етапі підрахунку голосів, він звернувся до ЄСПЛ, який майже через 10 років у рішенні від 20 вересня 2022 року постановив про порушення статті 3 Першого протоколу до Конвенції [15].

Незважаючи на зазначені обмеження та недоліки, практика ЄСПЛ залишається важливим механізмом захисту прав людини у виборчих

спорах та сприяє встановленню стандартів справедливості, прозорості та демократичності у виборчих процесах. З метою забезпечення виконання вимог ЄСПЛ у виборчих спорах, а також зміцнення демократичних принципів та прав людини в цих процесах, можуть бути надані наступні рекомендації для поліпшення законодавства та судової практики України: 1) забезпечення незалежності виборчого процесу; 2) встановлення прозорих та справедливих виборчих процедур; 3) забезпечення ефективного правового захисту; 4) виконання рішень ЄСПЛ; 5) належна підготовка суддів та інших учасників виборчого процесу; 6) співпраця з міжнародними організаціями. Впровадження цих рекомендацій може допомогти поліпшити законодавство та судову практику України, забезпечити виконання вимог ЄСПЛ у справах, пов'язаних з виборчими спорами, зміцнити демократичні принципи та права людини у виборчих процесах.

Висновки. Таким чином, практика ЄСПЛ підкреслює важливість національних механізмів захисту прав людини у виборчому процесі як одного з основних принципів демократії. В разі неможливості забезпечити ефективний правовий захист порушеного виборчого права на рівні держави є можливість звернення до ЄСПЛ для вирішення виборчого спору. Фундаментальні принципи реалізації виборчого права при формуванні законодавчого органу, зокрема рівність, прозорість, незалежність та рівний доступ до виборчих прав тощо, закладені статтею 3 Протоколу № 1 до Конвенції та конкретизуються у рішеннях ЄСПЛ, який вимагає, щоб рішення національних судів про виборчі спори базувались на достатніх доказах та відповідали стандартам правосуддя. Саме вивчення та врахування відповідних прецедентів дозволить удосконалити конституційно-правові норми про вибори, а також норми законодавства, що регламентують порядок судового розгляду скарг суб'єктів виборчого процесу. І як наслідок сприятиме уникненню колізій між положеннями національного законодавства і Конвенції, правильному застосуванню судової практики ЄСПЛ суддями адміністративних судів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Карвацька С.Б. Проблеми інтерпретації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і українському законодавстві та судовій практиці: об'єктивні й суб'єктивні чинники. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v19/13.pdf/>
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Намат Алієв проти Азербайджану» (Case of Namat Aliyev v. Azerbaijan). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-98187>.

4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Суховецький проти України» № 13716/02 від 28.03.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_106#Text.
5. Янковець І.В. Практика Європейського суду з прав людини щодо дискримінації у виборчих справах. Правове життя сучасної України: у 2 т. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2019. Т. 1. С. 359–362.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Іванов проти України» у справі № 150007 від 07.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_136#Text.
7. Постанова: Про аналіз окремих аспектів застосування статті 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року / ІАС Консультант, 2015. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=09LD709087>.
8. Посібник зі статті 3 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини. Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2016. 27 с.
9. Тагієв С.Р., Мазур М.В. Право на вільні вибори в рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного Суду України*. URL: .
10. ECHR decision in the case of Ahmed and other v. The United Kingdom dated 2 September 1998. URL: <https://international.vlex.com/vid/case-of-ahmed-and-870637590>.
11. ECHR decision in the case of Hirst v. The United Kingdom dated 30 March 2004. URL: https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr74025-0100-61680.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мельниченко проти України» № 17707/02 від 19.10.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_352/.
13. Яровський В. Україна порушила право на вільні вибори. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2004. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ukrajina-porushyla-pravo-na-vilni-vybory/>.
14. Посібник зі статті 3 Протоколу № 1 – Право на вільні вибори. 2018. URL: <https://vdocuments.pub/-3-f-a-1-oe.html?page=1>.
15. Рішення у справі «Корнацький проти України» від 20.09.2022 р. URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-3-pershogo-protokolu-pravo-na-vilni-vibori-4209>.